

Силвия Александрова/ S. Aleksandrova

КИТАЙ МЕЖДУ ПОСТУЛАТИТЕ НА КОМУНИЗМА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА КАПИТАЛИЗМА

China Between the Doctrines of Communism and the Challenges of Capitalism

In the focus of author's attention lay the problems of socio-economic and political development of China during the period of economic reforms in the last decades of the 20th century and the beginning of the 21st century. The paper also deals with the way in which Chinese political leadership tries to combine the market economy, typical for capitalist societies, with the preservation of the Marxist ideology and political power monopoly of the communist party that characterize socialist societies.

На 1 октомври 1949 г. на площад "Тянанмън" лидерът на Китайската комунистическа партия (ККП) Мао Дзъдун обявява създаването на Китайска народна република (КНР). Церемонията, която увенчава победата на китайските комунисти в поредната гражданска война в страната, цели да демонстрира пред света избора на китайския народ, за който Мао говори три месеца по-рано – между империализма, олицетворяван от Чан Кайши, Гоминдана¹ и западните му поддръжници, и комунизма, представляван от ККП и символизиран в международното пространство от СССР. Макар изходът от противоборството в китайската гражданска война от 1946–1949 г. да е много повече плод на превъзходство на политическата сила на ККП с нейните идеологически, военни и организационни измерения, отколкото свободен и демократичен избор на китайците, той предопределя съдбата на континентален Китай в следващите десетилетия като страна, управлявана от комунистически режим. Днес, близо половин век по-късно, ККП все още е управляващата – и единствена – политическа партия в страната, която продължава да определя КНР като социалистическа държава. Тя обаче отдавна вече не следва класическия модел на социализъм, познат от историята на Източна Европа и СССР през четирите десетилетия след края на Втората световна война. Ако през 1949 г. Мао и най-близките му съподвижници са убедени, че за Китай единствената алтернатива на империализма е комунизмът (и обратното), в края на XX и началото на XXI в. китайското ръководство опитва да реализира една трета възможност. Следвайки постулатите на комунизма, то запазва комунистическата политическа надстройка – еднопартийна система с категоричен политически контрол на ККП на централно

и местно ниво. В същото време, отговаряйки на промените в света от последните десетилетия на XX в. и предизвикателствата на икономическия напредък и външно-политическите успехи на капиталистическите държави, Китай започва да изгражда процъфтяваща, капиталистическа по същество, пазарна икономика. Така се достига до модела, който външните наблюдатели определят като „пазарен социализъм”, но лидерите на самата ККП предпочитат да наричат „социализъм с китайска специфика”. Какви са отличителните му черти, функционален ли е и за какъв период, има ли бъдеще и какви са проблемите, пред които подобен модел изправя най-многобройната нация в света? На тези и някои други въпроси ще се опитам да отговоря в този доклад.

Средата на 70-те години на миналия век е водоразделен момент в историята на Китайската народна република. Смъртта на Мао Дзъдун на 9 септември 1976 г., както и тази на премиера Чжоу Енлай по-рано през януари, слага край на цяла епоха в развитието на китайския комунизъм и историята на Китай. Открива се възможност за преосмисляне на наследството на Мао² и опция за промяна в наложилите се маоистки модел на социалистическо развитие на КНР. В най-общ план **маоисткият модел** се характеризира с:

1. Монопол на Китайската комунистическата партия върху всички измерения на власт в страната и приоритет на идеологическо-политическия компонент във всички сфери на обществена дейност, включително икономическата.

2. Идеята за рязко ускоряване на развитието на всички сектори на общественоекономически живот, опряно на централизирана планова икономика и петилетно планиране.

3. Акцент върху парманентна революционна мобилизация на масите, и особено на селското население, която да компенсира недостига на инвестиционни фондове за стопанството чрез идеологически мотивирана и морално активизирана човешка сила.

4. Идеята, че победата на социалистическата революция не означава пълна победа на социализма, а продължаващата опасност от реставрация на капитализма изисква идеологическо единство и партийна жар на китайските комунисти, на всички работници и селяни, в името на бързо постигане на самозадоволяващо се и независимо от външния свят високопроизводително егалитарно общество.

Налагането на този модел подлага китайското население на ексцесиите на „Големия скок напред” (1958–1960 г.) и „Културната революция” (1965–1968 г.), като в същото време допринася за самоизолирането на КНР от външния свят в края на 50-те и особено през 60-те години на XX в. Бюрократизираната система на централно дирижирана планова икономика има катастрофални последици за китайското икономическо развитие, особено в обширните селскостопански райони на страната. Перманентният натиск за революционно-морално мотивиране на масите за бързо и непрекъснато увеличаващо се производството при господство на държавната собственост, отсъствие на материален стимул и липса на сериозни икономически контакти с развитите икономики от външния свят довежда в крайна сметка

до забавяне и изоставане в темповете на икономическо развитие на Китай, вътрешен стопански дисбаланс и нерентабилност на производството, ужасяващо ниско количество и качество на стоките за потребление и услугите за населението, масова имуществена уравниловка на ниво бедност. Така през втората половина на 70-те години на миналия век става очевидно, че революционната жар и периодичните чистки на „неморални елементи“ от върховете на властта или в партийните ръководства по места не са достатъчни да закрепят разпадащата се обществено-икономическа система в страната. Очевидна става необходимостта от сериозна структурна реформа в прагматичен дух, най-вече в икономическата сфера. Смъртта на Мао Дзъдун през септември 1976 г. открива възможност за промяна в модела на развитие на КНР, без това да провокира сериозни политически сътресения или вътрешна нестабилност.

Доколкото позицията на ККП като единствена ръководна политическа сила и средоточие на властта в страната не е подложена на оспорване, промяната може да се осъществи единствено „отгоре“ – от и чрез комунистическото партийно ръководство. Успехът на прагматиците – реформатори в партията, чийто лидер е Дън Сяопин³, да наложат своите виждания за бъдещо развитие на Китай става очевиден през декември 1978 г., когато Третият пленум на ЦК на ККП приема **програма за модернизация на страната**, или т.нар. „четири модернизации“ – на индустрията, селското стопанство, науката и отбраната. Целта на програмата е чрез модернизирана система на управление да се постигне увеличаване на производството и производителността на труда, а чрез повишаване на личните доходи и потреблението да се създаде стимул за по-нататъшен икономически прогрес. Дън и „прагматиците“ в компартията осъзнават, че реализирането на подобна амбициозна програма е невъзможно при запазване на командна централно планирана икономика от съветски тип и при отсъствие на материални стимули. Затова те прокламират либерализиране на икономиката, въвеждане на пазарни стопански механизми за регулирането ѝ и привличане на чуждестранни инвестиции чрез отваряне на китайския пазар за външния свят и активизиране на външната търговия и контакти. Системата на народните комуни в селското стопанство е заменена от системата на **семейния акорд**, засилват се правомощията на местните ръководители и директорите на предприятия в промишлеността, допуска се частна стопанска инициатива в сферата на леката промишленост и услугите. Още в края на 1979 г. започва изграждането и на първата „специална икономическа зона“ – гр. Шънджън в провинция Гуандун, намиращ се в близост до просперирация Хонг Конг (по това време все още британска колония). Впоследствие са обявени още пет такива зони, в които икономическите закони са значително по-либерални от тези в останалата част от страната и позволяват много по-свободна игра на пазарните сили, частната инициатива и притока на външни капитали.

От гледна точка на конвенционалните постулати на комунистическата идеология, че пазарното стопанство и свободната търговска конкуренция са характеристика на капитализма и като такива са несъвместими със социализма, програмата

за преход на Китайската народна република към пазарноориентирана социалистическа икономика изглежда като теоретичен парадокс, ако не и оксиморон. Това логично поставя Дън Сяопин и единомишлениците му в ръководството на китайската компартия пред необходимостта да намерят теоретична обосновка на идеята за съвместяване на пазарната икономика със социалистическата организация на обществото. Така се ражда **теорията за „социализъм с китайска специфика“**, при който пазарноориентираната икономика ще се развива в политическите рамки на властови и политико-идеологически монопол на ККП, а присъствието на частна собственост в някои сектори на икономиката няма да измести доминиращия модел на обществена, т. е. държавна собственост върху големите предприятия. Дън авторитетно твърди, че плановата икономика не е равнозначна на социализъм, тъй като и при капитализма има планиране. По същия начин пазарната икономика не е равнозначна на капитализъм, тъй като при социализма също има пазар. Т. е. и планът, и пазарът са само икономически лостове. От тази гледна точка и за да реализира предимствата си пред капитализма, социалистическото общество в Китай може да си позволи смело да изучава и прилага всички икономически лостове и успешни методи на стопанисване, използвани в чужбина, като подчинява всяка промяна или експеримент на крайната цел за просперитет на цялото китайско общество.

Допускането на идеята за частна стопанска инициатива и частна собственост обаче неизбежно поставя въпроса за социалното неравенство и съпровождащото всяко пазарно стопанство наличие на богати и бедни, което постулатите на конвенционалния, а и на маоисткия тип социализъм определят като неприемливо. Дън Сяопин и „реформаторите“ отново се опитват да съвместят социалистическата идеология с капиталистическата практика като заявяват, че появата на по-богати прослойки е допустимо, при условие че забогатяването на последните не е резултат от експлоатация на трудещите се. Освен това още в началото на прилагането на програмата за модернизация се отваря вратичка за отстъпление в случай, че нещата не тръгнат добре – Дън заявява, че социализмът е млада обществена система и методите ѝ на развитие са все още обект на експериментиране и промяна, докато практиката в контекста на китайските условия не докаже, че са правилни. Нещо повече, лайтмотив в позицията на китайското ръководство – от началото на реформите и досега – е че либерализирането на икономиката трябва да се осъществява при запазване на здрав и перманентен контрол от страна на централната власт и ККП, т. е. при неререформирана и господстваща компартия, диктуваща насоките на социално развитие на страната.

Първите години от прилагането на реформата в Китай се оказват обнадеждаващи. Въвеждането на пазарно-материалния стимул довежда до годишен ръст от около 10 % в селското стопанство, а реалните доходи на селското население се удвояват. Чрез „специалните икономически зони“ и смесените предприятия на КНР се осигуряват не само нови работни места и значителни данъчни попълнения,

но и достъп до западни (и източни, ако имаме предвид Япония и Южна Корея) авангардни технологии, управленски опит и ноу-хау, а международните пазари се отварят за китайска продукция. През 1984 г. акцентът на реформата е прехвърлен върху градските райони, което довежда до период на стагнация в развитието на селското стопанство, но пък стимулира бум в индустриалното производство и развитието на градовете. На директорите на държавните предприятия е дадена по-голяма свобода при вземане на решения, заменена е системата на събиране на всички приходи със събиране на данък върху приходите, като посоките на реинвестиране се определят „на място” от самите предприятия.

В хода на реформите обаче започват да се проявяват и **предизвикателствата и недостатъците на хибридният обществен модел**, който се оформя в КНР (през 1992 г. XIV конгрес на Китайската комунистическа партия определя този модел като „социалистическа пазарна икономика”). Успехът на относителната икономическа децентрализация и въвеждането на частната инициатива довеждат до отслабване на контрола на централната власт върху потока от средства и приходи, като централното правителство в Пекин не винаги успява да събере дължимите отчисления от отделните провинции или бизнесмени. Това е пряко свързано със запазването на характерното за социализма (китайският включително) наличие на политическа корупция и с ръста на организираната икономическа престъпност в страната. В същото време запазването на големите държавни предприятия, които са много по-инертни и неконкурентоспособни от новите частни или със смесени капитали предприятия, довежда до изоставането им, до загуба на престиж и приходи, невъзможност за социална защита на работещите в тях, съкращаване на работни места и т. н. Успехът на пазарната икономика в големите градове и особено в специалните икономически зони води до непрекъснат ръст на т. нар. вътрешна имиграция на работна сила от селото към града като тази работна сила по правило е ниско платена, с несигурна и временна заетост и без социални осигуровки. Само за пет години например – от 1998 до 2003 г. – между 40 и 60 милиона китайци остават безработни. Т. е. запазването на социалистическата политическа надстройка в Китай не предотвратява проявата на един от най-големите недостатъци на капитализма – появата и задълбочаването на пропастта между бедни и богати и липсата на надеждна социална защита за бедните. (Най-богатите 10% от населението в КНР в момента консумират 32% от благата, докато най-бедните 10% – едва 1,8 %).

Това, както и опасността бързият икономически ръст на китайската икономика през 90-те години на XX и началото на XXI в. да доведе до „прегриване на икономиката”, рецесия, сериозни екологични щети и широко социално недоволство, кара централната власт в Пекин периодично да се намесва и да „затяга колана” на пазарната икономика чрез различни регулативни инструменти.

Китайските лидери в опит да предотвратят „прегръването“ на китайската икономика. (Карикатура в сп. The Economist, April 29th, 2006, p. 43)

Туширането на негативните страни от отприщването на пазарната стихия е и един от елементите на **концепцията за „хармонично общество“**, формулирана от партийния и държавен лидер Ху Дзинтао през 2005 г., инкорпорирана в стратегията на ККП през октомври 2006 г.⁴ по време на XV конгрес на ККП през октомври 2007 г., която някои наблюдатели вече успяха да нарекат план за оформяне на „нео-егалитарна система“, в която запазеният монопол върху властта на комунистическата партия ще осигури по-справедливо преразпределение на доходите в името на продължаващ икономически напредък, без това да пречи на социалния прогрес в марксистки дух и изграждането на „общество със средно ниво на благосъстояние“. Предвижда се държавата да активизира намесата си в социалния сектор по отношение на подпомагането на бедните в селските региони, пенсионерите, образованието и здравното осигуряване, като успоредно с това насърчава изграждането на жизнеспособен пенсионноосигурителен и здравноосигурителен частен сектор. Реформиращата се система за социална защита обаче е още в ембрионален стадий, а почти трите десетилетия на икономическа реконструкция довеждат до взрив на налично социално неравенство в няколко плоскости:

1. град – село;
2. развити крайбрежни райони – вътрешни райони (най-бедни са преимуществено аграрните западни китайски провинции, където около 150 милиона души живеят в крайна бедност);
3. бедни – богати вътре в градовете;
4. работещи – безработни;
5. висококвалифицирани – нискоквалифицирани работещи.

В много отношения пазарната система е брутална и безжалостна. Комбинацията от нейните негативи и негативите на социализма може лесно да доведе до

превръщане на китайската социалистическа пазарна икономика в свободна пазарна анархия. От друга страна, експериментът с отварянето на Китай за пазарно-икономическите механизми при запазване на политически и властови монопол на ККП биха могли да осигурят политическа гаранция за относителната обществена стабилност, необходима на всеки нов социално-икономически модел, за да се развие и да демонстрира наличието – или липсата – на потенциал за трайно налагане и успех. Времето ще покаже дали „социализмът с китайска специфика“ ще постигне оптималната цел да инкорпорира най-доброто от капиталистическата и социалистическата система в ново цяло с доминираща китайска идентичност или зрелищният икономически успех на реформата ще се окаже само лъскава обвивка, под която надничат уродливият хибрид на най-лошото от социализма и най-лошото от капитализма с тоталитарна китайска специфика.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Гоминдан** (Национална народна партия) е политическа партия на китайските националисти, основана през август 1912 г. в Китай под влияние на революцията от 1911 г. Неин пръв лидер е Сун Ятсен.

В резултат на успешни военни действия срещу т. нар. милитаристки клики и при комплицирани и нееднозначни отношения със създадената през 1921 г. Китайска комунистическа партия (ККП), през 1927 г. националистите успяват да обединят страната под властта на Гоминдана и новия му лидер генерал Чан Кайши.

Въпреки победата им, през следващите години курсът на китайската политика е разделен в два главни потока. Наред с правителството на Гоминдана в страната се запазва и друга политическа константа – ККП, с лидер Мао Дзъдун, която все по-определено дефинира себе си като опозиция на установения режим и разгръща офанзивна активност, опряна на своеобразни автономни територии – т. нар. “червени” или “революционни” бази. Японската агресия и Втората световна война само временно тушират остроото съперничество между комунисти и националисти за влияние и власт в Китай, оставяйки открит въпроса за политическото бъдеще на страната. Гражданската война от 1946–1949 г. завършва с победа на ККП и оттегляне на силите на Гоминдана на о. Тайван. Макар след поражението от 1949 г. националистическото правителство да контролира реално само остров Тайван, Пескадорските острови, островите Матсу и някои други по-малки острови, Чан Кайши и привържениците му запазват названието Република Китай, мястото на Китай в Съвета за сигурност на ООН (до 1972 г.) и претенцията да представляват цялата китайска нация.

² Идеите и възгледите на Мао Дзъдун често са наричани **маоизъм**. За разлика от марксизма и ленинизма и в контекста на китайското общество Мао приема, че основната революционна социална сила е селячеството, което може да се ръководи в революционната си активност от пролетариата и неговия авангард – комунистическата партия. Отново на базата на китайския исторически и социално-икономически опит, маоизмът приема, че в полуфеодалните общества приоритет е не индустриалната, а аграрната революция, която трябва да се осъществи в ранния етап на развитие на социализма, като успоредно с това се вземе курс към индустриално развитие в широки мащаби.

³ **Дън Сяопин** (1904–1997) е роден в семейството на земевладелци от Сечуан. Той отрано се присъединява към китайското революционно движение и през 20-те години влиза в ККП. След променлива политическа кариера, белязана от възход и спадове (по време на Културната революция Дън е свален от поста генерален секретар на ККП и заместник-министър-председател, заклеен е като “буржоазен ревизионист” и е интерниран в провинцията) през 70-те години той се налага като третата по политически авторитет, след Мао и Чжоу, обществена фигура в КНР. След смъртта на Чжоу и Мао, Дън е отново в състава на Политбюро на ЦК на ККП (1977) и успява да се наложи над Хуа Гофън в конкуренцията за висшата власт в Китай. Дом. май 1978 г. той натрупва значителна преднина пред Хуа, а в края на годината вече си осигурява напълно доминираща позиция.

⁴ Концепцията за „хармонично общество“ е обсъдена на четвъртата пленарна сесия и официално прокламирана в резолюцията „Изграждане на хармонично социалистическо общество“ на пленума на ЦК на ККП през октомври 2006 г. Целите на концепцията са най-общо формулирани от председателя Ху Дзинтао като постигане на „демокрация, върховенство на закона, равенство, справедливост, прямота, мирни отношения между държавите и жизнеспособност“.